

לפני הא-ל ברוך הוא

על האור שבמצות הוידוי

הרב שי וינטר

אחד מקטעי התפילה החוזרים ונשנים במהלך התפילה ביום הכיפורים הוא הוידוי. הופעתו המרובה מעידה על חשיבותו ביום הקדוש הזה. מתוך העיסוק במהות ושורש מצוות הוידוי נחשף נדבך נוסף של יום הכיפורים.

הוידוי - פעולת מצות התשובה

הוידוי מהווה חלק בלתי נפרד מעבודת ה' שלנו. הדבר נכון בכל ימות השנה ומתעצם בתקופת הימים הנוראים. לשיאה מגיעה עבודת הוידוי ביום הכפורים בו אנו מתוודים פעמים רבות, בכמה נוסחים. גם כשבית המקדש קיים תופס הוידוי מקום משמעותי בעבודת ה' - בוידוי על הקרבנות הבאים על חטאים בימות השנה כולה, ובעיקר בעבודת הכהן הגדול ביום הכפורים, שם יש לוידוי מקום מרכזי מאוד.

הוידוי הוא חלק משמעותי מתהליך התשובה¹, וכדי שנוכל להעמיק במהותו, נעמוד תחילה על היחס שבין הוידוי לבין התשובה, מבחינת ההגדרה ההלכתית שלהם.

¹ שיטת הרמב"ם בעניין תידון להלן. ר' יונה גם הוא מזכיר את הוידוי כאחד מעיקרי התשובה (שערי תשובה שער א, מ) וכך גם ר' בחיי בחובות הלבבות (שער התשובה פרק ד). דינים שונים בעניין הוידוי מפורטים כבר בשלהי מסכת יומא ובשו"ע מפורטות הלכות וידוי יום הכפורים בחלק או"ח

נתחיל את עיונינו בפסוקי התורה בפרשת נצבים. וזו לשון התורה:

כי המצנה הזאת אשר אנכי מצוה היום לא נפלאה היא ממך ולא רחקה היא. לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה. ולא מעבר לים היא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיהך ובלבבך לעשותו. (דברים ל, יא-יד)

נחלקו ראשונים בשאלה לאיזו מצווה מכוונים הפסוקים. וכך אומר שם הרמב"ן:

וטעם כי המצווה הזאת - על כל התורה כולה. והנכון, כי על כל התורה יאמר (לעיל ח א) "כל המצווה אשר אנכי מצוה היום", אבל "המצווה הזאת" על התשובה הנזכרת, כי והשבות אל לבבך (בפסוק א) ושבת עד ה' אלהיך (בפסוק ב) מצווה שיצוה אותנו לעשות כן. ונאמרה בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן.

הרמב"ן למד שהפסוקים שנאמרו בתחילת פרק ל' בספר דברים הם ציוויים, למרות היותם מנוסחים בלשון בינוני, ופסוקים יא-יד ממשיכים את הנאמר בתחילת הפרק ומלמדים אותנו כי מצות התשובה לא רחוקה היא מאיתנו וכו'.² לעומת זאת מרש"י, מראב"ע ומפרשנים אחרים³ משמע שהבינו שהמצווה המדוברת בפסוקים שלנו היא כל התורה כולה, כפירוש המובא בתחילת דברי הרמב"ן. אפשר, שגם רש"י וראב"ע מסכימים שיש מצווה בתשובה אלא שלא עליה דיברה התורה בפסוקים אלו.⁴

מהי שיטת הרמב"ם? האם לדעתו התשובה מוגדרת כמצות עשה?

בביאור הפסוקים שראינו, כתב הרמב"ם (הלכות תשובה ז, ה): "וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שר נאמר והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך וגו'".

סי' תר"ו. מעניינת העובדה כי רס"ג לא הזכיר את הוידוי כאחד מעיקרי התשובה (אמונות ודעות מאמר חמישי, ה).

² כך באר גם הספורנו ועי' בכלי יקר ובדברי הנצי"ב בהעמק דבר.

³ למשל ר' בחיי וכן הסביר הכלי יקר באפשרות אחת. ועי' בדברי הנצי"ב הנ"ל, שהעלה אפשרות שלישית בפרשנות המצווה המדוברת.

⁴ גם לדעת ר' יונה התשובה היא מצווה. (שערי תשובה א', א). לשיטתו יש גם מצות עשה מיוחדת של תשובה ביום הכפורים. (שם, ב', יד).

הרמב"ם רואה באמירה: "ושבת..." הבטחה. לכאורה נראה שאם בהבטחה עסקינן - אין כאן משמעות של ציווי. אמנם, ראינו כי גם הרמב"ן שלמד שיש כאן מצווה, עמד על כך שהתורה בחרה לומר מצווה זו בלשון 'בינוני', כיוון שכלולה כאן גם הבטחה, ואם כן יתכן שגם הרמב"ם יסכים שיש כאן מצווה אלא שהיא מנוסחת באופן הכולל גם משמעות של הבטחה.

כדי להבין היטב את שיטת הרמב"ם נעיין בתחילת הלכות תשובה. כך כתב הרמב"ם בכותרת שלפני ההלכות: "מצוות עשה אחת והיא שישבו החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה".

אמנם, בהלכה א' של הלכות תשובה ניסח הרמב"ם את דבריו באופן שונה:

כל מצוות שבתורה... כשיעשה תשובה וישבו מחטאו - חייב להתודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר: איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו - זה וידוי דברים. וידוי זה מצוות עשה....

המקור שמביא הרמב"ם לכך שהוידוי הוא מצווה הוא פסוק בפרשת נשא (במדבר ה', ז): "וְהִתְּוֹדוּ אֶת חַטֹּאתֵיכֶם אֲשֶׁר עָשׂוּ וְהִשְׁבַּח אֶת אֲשֵׁמוֹ בְּרֹאשׁוֹ וְחִמֵּישְׁתוּ יֶסֶף עָלָיו וְנָתַן לְאֲשֶׁר אָשַׁם לוֹ".

על כל פנים, מניסוח הלכה זו ברמב"ם הבין המנחת חינוך⁵ שלדעת הרמב"ם אין בתורה מצווה לשוב. המצווה היא להתודות לפני ה' כאשר שבים אליו, אך התשובה עצמה אינה מוגדרת כמצווה⁶. כך הוא למד גם בדעת ספר החינוך.

הגרי"ד סולובייצ'יק (עי' ב' על התשובה' עמ' 37-45) דוחה את ההבנה הזאת ברמב"ם הן מכח פשטי המקראות - 'ושבת עד ה' אלוקיך' ופסוקים נוספים, הן מכח הכותרת של הרמב"ם להלכות תשובה בה מוגדרת המצווה: לשוב ולהתודות והן מכח הסברה. הוא טוען כי קשה לקבל מבחינה הגיונית שאין מצווה לשוב אל ה' וכן קיימת מצווה להתודות, שהרי הוידוי הוא פרט בתהליך התשובה. כדי להסביר את שיטת הרמב"ם הגרי"ד עומד על יסוד חשוב בעניין המצוות. יש מצוות שקיום המצווה ופעולת המצווה הם זהים, כגון בנטילת לולב ובפסח. לעומת זאת, יש מצוות בהן יש הבדל בין קיום המצווה לבין הפעולה שלה. דוגמה לדבר: מצות שמחת הרגל, שקיומה הוא בלב אבל הפעולה המעשית שלה היא בהבאת שלמים בזמן הבית

⁵ עי' באריכות דבריו במצווה שסד - וידוי על חטא - ס"ק א.

⁶ כך הבין גם בהעמק דבר, שם.

או בבשר, יין וכה' כשאין הבית קיים. על פי היסוד הזה מאירים גם דבריו של הרמב"ם בעניין התשובה: בכותרת שלפני ההלכות מגדיר הרמב"ם את מהותה של המצווה – המצווה היא לשוב אל ה'. התשובה עצמה היא תהליך ארוך ומורכב ומהווה חווית חיים שלימה בה משתנה השב והופך לאדם אחר משהיה לפני התהליך. בגוף ההלכה מדבר הרמב"ם על הפעולה המעשית של התשובה והיא הוידוי. הוידוי הוא, אם – כן, המימוש המעשי של מצות התשובה.⁷ בהמשך המאמר נבקש לעמוד על מהותו של הוידוי. ננסה להבין כיצד מביאה פעולת המצווה לקיומה, ובמילים אחרות: באילו מובנים מועיל הוידוי לתהליך בו שב האדם לאלוקיו.

וידוי המצוות

נפתח את העיון במהותו של הוידוי בעיסוק במצווה הנראית, לכאורה, כהפוכה בתוכנה לוידוי הידוע. להלן נבקש לטעון כי דווקא במצווה זו טמון הבסיס הנצרך לוידוי.

התורה מצווה לבער את המעשרות מן הבית פעמיים בשבע שנים – בשנה הרביעית ובשנה השביעית. האדם מישראל מצווה להוציא את כל המעשרות שבביתו ולתתם למי שראויים להם – "לְלוֹי וְלְגֵר לְיְתוֹם וְלְאִלְמָנָה" (דברים כו, יב). למצות ביעור המעשרות מצורפת מצווה, המכונה בפי חז"ל: 'וידוי מעשרות'. התורה עצמה מכתובה נוסח מדויק אותו צריך לומר לאחר ביעור המעשרות, בו מפרט המבער את אשר עשה ואת אשר לא עשה.

חז"ל, כאמור, מכנים מצווה זו בשם: 'וידוי מעשר', אך לכאורה הוידוי הזה הוא הפוך ממה שאנו רגילים אליו – זהו לא וידוי על החסרונות, כמו: 'אשמנו, בגדנו, גולנו...' אלא להיפך – האדם אומר שהוא עשה כראוי את אשר הוטל עליו. בוידוי המעשר מפרט האדם את הדינים אותם קיים ואת האיסורים מהם נמנע. עוד הוא מוסיף היגדים כלליים, שהאמת ניתנת להאמר כי הם נועזים בצורה בלתי רגילה: עומד האדם מישראל לפני הקב"ה – "וְאָמַרְתָּ לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ" (שם, יג) – ואומר: "...כָּכָל מִצְוַתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּיךָ!" לעמוד לפני רבונו של עולם ולומר "לא שכחתי" ...? כולנו יודעים שלעיתים אנו שוכחים... אחר כך מופיע ביטוי מדהים: "שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱ-לֹהֵי, עֲשִׂיתִי כְּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי" (שם, יד). האמנם?! לא זו בלבד אלא שכאן האדם מרשה לעצמו לתבוע מרבונו של עולם:

⁷ הגרי"ד מדמה שם את מצות התשובה למצות התפילה, שגם בה מחלק הרמב"ם בין קיום המצווה לבין פעולתה.

"השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל..." (שם, יד) ואומר על כך רש"י: "עשינו מה שגזרת עלינו, עשה אתה מה שעליך לעשות". אנחנו עשינו את שלנו, עכשיו אתה תעשה את שלך!

בעין אי"ה על מסכת מעשר שני (ברכות-ב עמ' 405), מסביר הרב שהיודי הזה שנאמר רק פעמים בשמיטה - אכן אין אפשרות לאומרו בתכיפות רבה יותר. רק פעמיים בשבע שנים אפשר להעז לעמוד לפני ה' אלוקינו ולומר שאנו שלמים איתו ועם רצונו. גם כאשר כבר עושים זאת, מדגיש הרב, ע"פ המשנה, שם - מחייבות מידות היושר והצניעות לדחות את האמירה, ככל האפשר:

... נכון מאד ג"כ להטביע בטבע האדם מדת היושר והצניעות, שגם במקום שע"פ התורה הוא מצווה לספר בשבח מעשיו שעשאו כתיקונם, מ"מ יהי נוטה בטבעו הישר אל הענווה והצנע לכת, עד שיהי הדבר עליו כמשא ויאחר כפי היכולת, עד שיבא למלאות החובה הזאת רק במועד היותר מאוחר שא"א לאחר עוד. ומאחר שהמצווה הזאת היא ביו"ט של פסח כקבלת חז"ל, יאחר עד הזמן היותר מאוחר שהוא מחויב לקיים מצות קונו מאין דיחוי, יו"ט האחרון במנחה.

הבסיס לידוי על העוונות - הכרת הטוב האלוקי שבקרבו

אמנם, נראה לומר שדווקא ה- 'וידוי המהופך' הזה, שהרב מכנה אותו 'וידוי מצוות', למרות חריגותו - הוא בסיסי, ואולי אף אין מקום לידוי העוונות אלא על גביו. נשתדל לבאר את הדברים: הרב אומר באורות התורה (יא, ב) יסוד שצריך לחזור ולשנן אותו, ודומה שהוא היסוד לכל ספר אורות התשובה:

האדם הישר צריך להאמין בחייו. כלומר שיאמין בחיי עצמו והרגשותיו ההולכות בדרך ישרה מיסוד נפשו, שהם טובים וישרים ושהם מוליכים בדרך ישרה. התורה צריכה שתהיה נר לרגלו, שעל ידה יראה את המקום ששם הטעות עלולה, שלפעמים תתע הנפש בתהו לא דרך. אבל המעמד התמידי צריך להיות הביטחון הנפשי. האיש הישראלי מחויב להאמין, שנשמה אלהית שרויה בקרבו, שעצמותו כולה היא אות אחת מן התורה. ואות מן התורה היא עולם מלא, ההולך ומתרבה לאין שיעור...

"האדם הישר צריך להאמין בחייו" - האדם צריך להאמין בעצמו! מי שכל הזמן רק מוצא בעצמו פגמים עלול לערער לחלוטין את האמון שלו בעצמו. זוהי טעות קשה. אמנם, הלל אומר במסכת אבות (ב', ד): "אל תאמן בעצמך עד יום מותך", אך שם הכוונה היא שלעולם עליך לבדוק את עצמך - לעולם אינך יכול להיות בטוח

לחלוטין שלא תטעה. אבל העמדה הנפשית הבסיסית והמתמדת צריכה להיות אמון האדם בעצמו.

ידועה תורה רפב בספר ליקוטי מוהר"ן, שם מדבר ר' נחמן הרבה על כך שאדם צריך לחפש את הטוב שבו. הוא אינו קורא לאדם 'לטייח'. ברור שעל האדם להיות מודע היטב לפגמיו אלא שגם בתוך החסרונות אי אפשר שלא ימצא איזה מעט טוב והוא חייב למצוא אותו! הרב (שם) מבאר שהטוב הזה הוא הנשמה האלוקית שבקרבנו. על הנשמה האלוקית הזו אומר קהלת (ז, כט): "אשר עֲשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יִשְׂרָאֵל, באופן בסיסי אנחנו ישרים, אנחנו טובים, והאדם צריך להאמין בטוב האלוקי הזה שנמצא בתוכו. זו גם משמעות המילה תשובה. המילה תשובה אומרת שאנחנו שבים, ולאן אנחנו שבים? לריבונו של עולם שנמצא בתוכנו, אל הנשמה האלוקית שנמצאת בתוכנו והתרחקנו ממנה, אליה אנחנו מבקשים לשוב.

דברים דומים אומר ר' צדוק הכהן מלובלין בצדקת הצדיק (קנד):

כשם שצריך האדם להאמין בהשי"ת, כך צריך אה"כ להאמין בעצמו. רוצה לומר שיש להשי" עסק עמו, ושאיננו פועל בטל שבין לילה היה ובין לילה אבד... רק צריך להאמין כי נפשו ממקור החיים יתברך שמו...

מי שנעדר אצלו האמון הבסיסי בעצמו הרי הוא חוטא לאמת האלוקית שבקרבנו, והוא אף מקשה מאוד על יכולתו המעשית בעבודת ה'. הכרח הוא שאדם יהיה מודע לחסרונותיו, אך לא נכון שיתבונן על עצמו תמיד בעין לא טובה. כך אומר הרב בעין אי"ה (שם):

... צריך שיהי' מוטבע באדם גודל עוצם חובתו בעבודת ה'... עד שיבורר לו שאם גם יהי' משתדל בכל כחו לרדוף אחר הטוב והצדק, בכ"ז רחוק הדבר הוא שיצא באמת ידי חובתו הגמורה. וע"כ כך היא מדתן של צדיקים שהם משקיפים על עצמם כמקצרים בצדקה ומעשים טובים, ע"כ הם רחוקים מגאווה ומסובלים בענות צדק. עכ"ז אין טוב לאדם שמדה זאת תפעול עליו יותר מדאי, עד שתדריכהו מנוחה ותגזול ממנו ששוננו ושמחתו ושלות נפשו, בהשגתו בשכל, בתורה ובכל מדה טובה ומעגל טוב... וכפי המדה הראויה לחזק לבכו בעבודה, ולשמח נפשו בפעלי יושר כתורה וכמצווה, ראוי שימצא בנפשו קורת רוח וימלא שמחה ושלווה, ולא יהי' תמיד בעיניו כרשע וכמקצר גם במקום שיצא באמת ידי חובתו.

אכן, לעמוד לפני ה' ולומר בפה מלא שהשלמנו את דרישותינו – זאת אפשר לעשות רק לעיתים רחוקות אבל העמדה הבסיסית של האדם צריכה להיות שהוא מאמין

בטוב שבו. יש בהחלט מקום שיחבר האדם לעצמו 'יודוי חיובי' (המקביל לנוסח - 'אשמנו, בגדנו וכו'): אהבנו, ברכנו, גמלנו חסדים, דיברנו בתורתך וכן הלאה. צריך לדעת להסתכל על הטוב שבנו. אין כאן אמירה קבועה, שלא עברנו מצוות ה' ושלא שכחנו, אך יש כאן אמירה שאכן פעמים רבות זכרנו ועשינו! על גבי הבסיס הזה, שאדם מכיר את הנשמה האלוקית ששרויה בתוכו ויודע את הטוב שהוא פועל - אפשר לו לגשת לויודוי העוונות.

מדוע צריך יודוי?

שאלה בסיסית שנשאלת בעניין היודוי (השאלה קיימת הן ביחס לויודוי על העבירות והן ביחס לויודוי על המצוות) היא: מהי מטרת היודוי? אדם רוצה לשוב לריבונו של עולם, רוצה לתקן את מעשיו - מדוע עליו להתוודות על העבר? המהר"ל בפרק ב של 'נתיב העבודה' מזכיר שאלה דומה, שיש שואלים על עניינה של התפילה: "...הקשו כי למה צריך להתפלל בדבור והרי השם יתברך יודע מחשבות בני אדם ודי היה במחשבה..." למה צריך להתפלל בדבור? הלא הקב"ה יודע את מחשבותינו, ומדוע צריך לפנות אליו בדבור? המהר"ל יוצא בשצף קצף נגד השואלים שאלה זו, ע"ש. שאלה דומה נשאלת, כאמור, בעניין מצוות היודוי.

שאלה זו מנוסחת באופן ברור מאוד בדברי אחד מחכמי פורטוגל, שחי לפני כחמש מאות שני: רבי אברהם דון חיון זצ"ל, בספרו "אמרות טהורות"⁸. וכך הוא כותב בפרק ג', שם:

... יש לספק ולומר: הנה היודוי הזה, שהוא תנאי עצמי בתשובה - יראה בלתי מחויב לעשות! ... אם נאמר שהוא בערכו יתברך - זה אי אפשר, אחר שהוא יתברך יודע כל הדברים וכשזה האיש ירצה לשוב אליו מבילתי שיפרט החטא שרוצה לשוב, הוא ית' יודע כי הכל גלוי וצפוי לפניו... ואם נאמר שהוא בערך השב - זה גם כן אי אפשר, לפי שהחוטא כשישוב בהכרח הוא, שידע שחטא ובאיזה דבר חטא, שאם זה נעלם ממנו לא יתן לב לשוב... לא יצטרך עוד לויודוי רק שיכווין בלבו ובנפשו מה שעשה - וה' יראה ללבב וירצהו.

הן הקב"ה והן השב מכירים את פרטי החטאים עליהם מדובר, מה הצורך למנותם בדיבור?

⁸ את הספר הזה הוציא לאור האדר"ת זצ"ל (חותנו של הרב זצ"ל), שהיה רבה של ירושלים. הוא אף כתב עליו הערות.

תיקון הפגם שנעשה בדיבור

יסוד ראשוני שיש להזכיר מובא בדברי הרמב"ן בספר ויקרא (א, ט). הרמב"ן מתייחס לוידוי שנאמר על הקורבנות, ומתבטא כך:

כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדבור ובמעשה, צוה השם כי כאשר יחטא יביא קרבן יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד הדבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו, כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לא-להיו בגופו ובנפשו וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו...⁹

האדם איננו שכל נבדל. המלאכים הם שכלים נבדלים אבל אנחנו מורכבים. המהר"ל מכנה את האדם: 'ראש המורכבים'. האדם מורכב מחומר ומרוח. יש בנו כוחות גבוהים וכוחות נמוכים מהם. כשהאדם פוגם הרי הפגם נעשה ברבדים שונים שבאישיותו ומשום כך גם כאשר הוא מתקן, עליו לתקן את כל הרבדים הללו⁹. האדם פועל הן במחשבה, הן בדבור והן במעשה, והוא צריך לתקן את כל אלו. אמנם, חז"ל אמרו שכבר על ידי הרהור תשובה האדם נקרא צדיק, ואעפ"כ חייב הוא לתקן את כלל אישיותו.

נכון להוסיף ולומר שהדבור הוא לא רק אחד הרבדים באישיותו של האדם אלא שהוא מרכז אישיותו. הלא הגדרתו של האדם היא - 'המדבר'. כך באמת אומר המהר"ל (שם) בעניין התפילה, שכאשר האדם עומד בתפילה לפני ה' - עליו לעמוד לפניו בהתאם לאישיותו - היינו על ידי כח הדיבור. הדבר נכון גם ביחס לתשובה. אי אפשר שתשובתו של האדם תיעשה תוך כדי פסיחה על מרכז אישיותו של האדם.

הרב זצ"ל עומד על נקודה זו בביאורו למשנה באבות. זו לשון המשנה (א, יז): "שמעון בנו אומר: אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, ולא המדרש עיקר אלא המעשה".

⁹ ראה דברי הריקאנטי במדבר ה, ז: 'האדם וצורתו ותבניתו ואיבריו הם דוגמת האדם העליון, והנה כל החוטא באחד מאיבריו פגם דוגמת האבר שהוא למעלה, ועל כן צריך לתקנו בתשובה... ר' מנחם מריקאנטי מחכמי איטליה - 'דברי תורתו ממקדש הרמב"ן המה יוצאים' - כך כתב הרב שעוועל במבוא שלו לפירוש הרמב"ן על התורה (הוצאת מוסד הרב קוק עמ' 9).

דברי רשב"ג, על פי פשטם, משבחים את מידת השתיקה, אך הרב מוציא בביאורו את הדברים מפשטם:

עפ"ד הזוה"ק... על אותם שהרהרו בתשובה ולא יכלו להוציאה בפה, דטעמין טעמא דגיהנם, והם נקראים בני-בשר, שעליהם נדרש הכתוב "יבא כל בשר", כי אע"פ שכח המחשבה הוא עיקר האדם מ"מ מצד הגוף יחויב לשלמותו דבור בשרי, ועל ידו ישתלם הבשר בסגולת השכליות, ואותם אשר שבו רק במחשבה, אמנם חלקם השכלי הצילם ממורד, מ"מ מצד היותם בני בשר עדיין לא נשתלמו לגמרי, ונקראים בני בשר ג"כ אח"כ. ואע"פ שכל ימי גדלתי ביו החכמים, שעיקר חיותם הוא כח השכל ואורך המחשבה, לא מצאתי לגוף, מצד שהוא גוף, טוב יוצא משתיקה, כי המחשבה לבדה אינה פועלת להשלים את הגוף למעלה נצחית, אלא הדבור, שהוא בתכנו העצמי שכלי מיסוד הנצחיות ומקרי הגוף יש בו בכח פעולותיו ודרכיו...

(עולת ראי"ה ב עמ' קסב)

הרב מסביר שעל אף שעיקר חיותם של החכמים הוא הכח הנשמתי – השכלי, כיוון שהאדם הוא שכל הנתון בחומר, נשמה המתגלה בגוף – הוא חייב לדבר! תשובה שהיא בהרהור בלבד, אומר הזוה"ק מעמידה את השבים במדרגה של 'בני בשר'. בפשטות נראה שהכוונה היא (לפי ביאורו של הרב) שתהליך התשובה צריך להקיף את כל אישיותו של האדם. הוצאת כח הדיבור מתהליך התשובה מנתקת את הגוף מהנשמה. הנשמה מתרוממת על ידי המחשבה ואילו הגוף יורד למדרגה נמוכה של 'בשר'. תשובה שנעדר ממנה הוידוי היא מעין 'הונאה עצמית'. זוהי תשובה שאיננה מתאימה למדרגת ה-'מדבר'.

עלה בידינו ההכרח שתהליך התשובה ילווה בדיבור ולא במחשבה בלבד. הדבור מוציא מהכוח אל הפועל. אדם חושב ומהרהר דברים, אבל הם עדיין לא ממשיים אצלו, וכשהוא אומר אותם בפה, הוא מתחיל לממש ולהוציא אותם מהכוח אל הפועל. הדבור עוזר לאדם לקבע, ליישב ולממש את המחשבות ואף מציל אותו משכחה. כך כותב הרב חיון זצ"ל (שם):

... שהדברים שהם בכח אינם כל כך שלימות כמו שיהיו בהיותן בפועל. ולכן כשיחשוב השב על חטאיו לא יזכור מהם כל כך בשלימות, כמו שיזכור כשיאמרם בפיו ובשפתיו... וכשיאמר בפיו מה שעשה יזכור דברים רבים, שלא יעלו על לבו בעת שיחשוב בהם.

לאחר שבררנו את חשיבות הדיבור ננסה להבין מה בדיוק תפקידו בתהליך התשובה.

חיזוק האמונה בידיעת ה'

בעל ספר החינוך אומר במצווה שסד – מצות הוידוי:

משרשי המצווה, לפי שבהודאת העון בפה תגלה מחשבת החוטא ודעתו, שהוא מאמין באמת, כי גלוי וידוע לפני הא-ל ברוך הוא כל מעשהו, ולא יעשה עין רואה כאינה רואה.

כשהאדם מתוודה הוא מחזק בתודעתו את ההכרה ביסוד של ידיעת ה'. הקב"ה יודע שחטאתי, וכשאני אומר שחטאתי אני מחזק אצלי את היסוד האמוני הזה, שהקב"ה אכן יודע את כל הדברים. הוידוי לא יגרום למי שכופר בידיעת ה' להפך ברגע אחד למאמין, אך בהחלט אפשר שבעקבותיו תהפוך האמונה הזו לממשית יותר, ל'תורת חיים'. אפשר להוסיף ולומר שלו היינו מודעים ליסוד הזה בכל עוצמתו, בשעה שחטאנו – לא היינו חוטאים. הרמ"א מזכיר בתחילת אורח חיים את דברי הרמב"ם במורה, שאינה דומה התנהגותו של האדם כשהוא בביתו להתנהגותו כשהוא נמצא לפני המלך. לו היינו לא רק יודעים אלא גם מרגישים באמת שהקב"ה כל הזמן רואה אותנו – לא הינו חוטאים. כאשר אני מתודה לפני ה' הריני כאומר לפניו: 'כשעשיתי את הדבר הזה עליו אני מתודה – בעצם כפרתי בידיעתך. כעת אני מודה על האמת – ברור לי שגלוי לפניך כל אשר עשיתי'. יש כאן שתי נקודות משמעותיות בתהליך התשובה: האחת היא, שיש כאן תיקון לשורש של החטא, כפי שהסברנו, ויתירה מכך – יש כאן פתח אמיתי כלפי העתיד, שהרי ההכרה בכך שהכל ידוע לו יתברך עשויה למנוע מהאדם לחטוא בעתיד. כאשר יפתה אותו יצרו לחטוא, תהיה תשובתו בצידו: 'הלא כבר הודיתי לפני ריבונו של עולם שהוא יודע הכל וכיצד תסיתני כעת לעשות עין רואה כאינה רואה?!'

קבלת אחריות – אמונה בבחירה החופשית

הרמב"ם בפרקים ה-ו מהלכות תשובה מאריך מאוד בהסברת עניין הבחירה החופשית, וכך הוא מגדיר יסוד זה (פרק ה הלכה ג): "ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצווה"

הרמב"ם אומר ש-'טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל' (הלכה ב, שם) סוברים שהאדם כפוי לדרך מסוימת אותה קבע הבורא. הרמב"ם מדגיש שללא יסוד

הבחירה החופשית לא הייתה כל משמעות לתורה - לציוויים וכן לשכר והעונש שבעקבותיהם. הרמב"ם מזכיר את דברי הנביא ירמיהו במגילת איכה, שעולה מהם כי אפשרות התשובה נובעת גם היא מעיקר גדול זה:

... ירמיהו אמר: מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, כלומר אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע, וכיון שכך הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו, ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה, הוא שכתוב אחריו מה יתאונן אדם חי וגו', וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו שהרשות עתה בידינו הוא שכתוב אחריו נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה וגו'.

הרב באורות התשובה (טז, א 1) אומר שהיודי מחזק אצל האדם את אמונתו בבחירה החופשית:

אחד מהיסודות של התשובה במחשבתו של האדם הוא הכרת האחריות של האדם על מעשיו, שבא מתוך אמונת הבחירה החופשית של האדם. וזהו גם כן תוכן היודי המחובר עם מצות התשובה, שמורה האדם שאין שום ענין אחד, שיש להאשימו על החטא ותוצאותיו, כי-אם אותו בעצמו. ובה הוא מברר לעצמו את חופש רצונו ועוצם יכולתו על סדרי חייו ומעשיו, ומתוך כך הוא מפנה לפניו את הדרך לשוב אל ה', לחדש את חייו בסדר הטוב...

האדם מחזק בתודעתו את אמונת הבחירה החופשית. פעמים רבות האדם נוטה להפנות אצבע מאשימה כלפי הזולת, ואף כלפי ריבונו של עולם. בוידוי מודה האדם לא רק על מה שעשה אלא בעיקר על כך שהוא אשם במה שנעשה. אפשר לומר שבידוי עלינו להדגיש בעיקר את 'סופי התיבות' - אשמנו, בגדנו, גזלנו... הדגש הוא שאנחנו אחראים ולא מישהו אחר. הרב מוסיף שכך גם מתאפשר פתח לתיקון, שהרי אם לא אנחנו אחראים על מעשינו - כיצד הם ישתנו מכאן ואילך? דווקא מתוך ההכרה שאנו אשמים במה שאירע, נפתח הפתח לתיקון, שגם הוא בידינו!

'אם אתה מאמין שיכולין לקלקל - תאמין שיכולין לתקן'

הרמב"ם במורה הנבוכים אומר שעניינו של היודי הוא לחזק את האמונה והידיעה שאכן אפשר לתקן (ח"ג פלו):

... לפי שאי אפשר לאדם, שלא יחטא ויטעה... ואם יהיה האדם בדעה שאין מרפא לשבר זה לעולם, יתמיד בתעייתו, ושלא גם יוסיף במריו אם לא תהיה לו

עצה... אבל עם הסכרה בתשובה יחזור למוטב, וישוב למצב מתוקן ביותר וליותר שלם ממה שהיה קודם שיחטא, ולפיכך רבו המעשים המחזקים את ההשקפה הנכונה הזו המועילה מאוד, כלומר: הוידויין והקרבת... והתעניות.

הרמב"ם אומר שהאדם יכול לחשוב בטעות שאי אפשר לתקן, שאם הוא כבר התחיל לצעוד בדרך רעה בהכרח ימשיך ליפול בין הנופלים ולא יוכל לתקן את דרכו. גם אצל אדם שמכיר באחריותו לקולו, אפשר שיחשוב שיש בכוחו לקלקל, אך אין בכוחו לתקן את אשר עיוות.

ר' נחמן אומר שמחשבה זו היא השורש לנפילותיו של האדם. למעשה, כך הוא אומר - זוהי עצת היצר הרע הרוצה למנוע מהאדם לשוב לדרך הישר:

...כי כל הנפילות והיאושים של העולם הוא רק מחמת הרחוק מאמת שמטעה את עצמו לומר שאינו יכול עוד לשוב, כמו שכתוב: לא יאמין שוב מני חשך, שאינו מאמין שאפשר עדין לשוב מני חשך וכל זה מחמת השקר, כי הוא מבקש לעצמו עלילה לפטר עצמו מעבודת השם יתברך. כי כל אדם בטבעו יש לו רע המונעו מעבודת השם וצריך לסבל צער ויגיעות גדולות לשבר זה הרע, ועל כן הוא מבקש בכל פעם לפרש עצמו מעבודת השם מחמת הרע שבטבעו... (משיבת נפש - ב, כג)

כדי לשרש את המחשבה השגויה הזו שא"א לתקן, כדי להטמיע בקרבנו את האמונה שאפשר לתקן, ציורה התורה ציוויים שונים. הוידוי, הקורבנות והתעניות, אומר הרמב"ם נועדו לחזק את השקפת האדם שלעולם¹⁰ יש אפשרות של תשובה, וכלשונו של ר' נחמן (משיבת נפש - א, מד): "אם אתה מאמין שיכולין לקלקל - תאמין שיכולין לתקן"¹¹.

וידוי "לפני הא-ל ברוך הוא"

נשוב להלכה הפותחת את הלכות תשובה של הרמב"ם ונדקדק בלשונה:

¹⁰ עי' בדברי השל"ה הקדוש בעניין אפשרותו של 'אחר' - אלישע בן אבויה - לעשות תשובה (שער האותיות, עמק ברכה, כב).

¹¹ הרב זצ"ל אומר באורות התשובה (י"ד, ד1): 'עיקר הנפילות באות מפני שאינו מאמין בקלותה של תשובה'. לא די להאמין שקיימת אפשרות תיאורית לתקן. חייבים להאמין שזוהי אפשרות ממשית ובת השגה.

כל מצוות שבתורה... כשיעשה תשובה וישוב מחטאו - חייב להתודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר: איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו - זה וידוי דברים. וידוי זה מצות עשה...

אין דרכו של הרמב"ם לשלב מליצות דברים בהלכותיו. הוא מדקדק בכל מילה. מה, אם כן, רצה ללמדנו בהוספת המילים: 'לפני האל ברוך הוא'? ראשית, נעיר שאולי הרמב"ם לקח את המילים הללו מפרשת כי - תבוא. התורה מקדימה לנוסח וידוי המעשר את המילים: "וְאָמַרְתָּ לְפָנָי ה' אֱ-לֹהֶיךָ..." (דברים כו, יג). התורה עצמה אומרת שהוידוי צריך להיעשות לפני ה'! עכ"פ נשוב ונשאל מהי משמעות דברי הרמב"ם?

נראה לומר, שהרמב"ם מבקש לשלול כאן טעות אפשרית, שכן ניתן היה לחשוב שהוידוי הוא חשבון נפש אישי שהאדם עושה עם עצמו. הרמב"ם מלמדנו, שאין הדבר כן. הוידוי הוא שיח בין השב לבין אלוקיו. מצות הוידוי מחייבת הכרה של האדם בנוכחותו של הקב"ה בתהליך התשובה. וכך כתב בעל 'אמרות טהורות (שם):

... להיות האדם מדיני בטבע הוצרך לו הדיבור החיצוני, לפי שבו ישאל צרכיו משאר האנשים, כי במה שיוכל לעשות בעצמו - אין הדיבור צורך לו. ולכן כשאדם ידבר אם שיעמוד יחידי, יורה היות שם איש אחר, שאל"כ יהיה אז הדיבור מותר ופועל שטות... והנה לזאת הסיבה הכריחה תורה לשב שיאמר בפיו מה שעשה, להודיע שאינו עומד יחידי, רק שיש שם עין רואה ואוזן שומעת דבריו, והוא האל יתברך.

כבר הזכרנו שיש בוידוי משמעות של הכרת האדם כי ה' היה נוכח בעת שחטא. המשמעות הגנוזה בלשונו של הרמב"ם (ומפורשת בדברי בעל 'אמרות טהורות') היא נוכחות ריבונו של עולם בתהליך התשובה.

פשוט בושה...

ר' דון אברהם חיון זצ"ל מוסיף שמודעותו של האדם לנוכחות ה' בעת הוידוי תגרום לו להתבייש במעשיו:

... השב - כאשר יאמר בפיו ובשפתיו מה שחטא אין ספק שיבוש מאוד, להיותו חושב ששם עומד מי ששומע מה שעשה... וזאת הבושה תעזרהו מאוד לבוא לידי חרטה, כי כשיבוש מהפעולות יתחרט מהם...

ר' יונה בשערי תשובה (א', כא) רואה בכושה חלק הכרחי מתהליך התשובה, כיוון שהיא מתקנת את העבר. החטא נבע מכך שהחוטא לא חש בזמן שחטא כי הוא עומד לפני בורא העולם, שהרי לפני בני אדם היה מתבייש לחטוא. הכושה מהווה, אם כן, חלק מהותי בתיקון שורשו של החטא:

...והנה החוטא יבוש מאוד לעבור עבירות לפני בני אדם, ויכלם אם ירגישו ויכירו בעבירותיו, ואיך לא יבוש מהבורא יתברך. אין זה כי אם לפי היות השי"ת רחוק מכליותיו, ע"כ יבוש מן הנבראים ולא יבוש מן הבורא יתברך¹². וארו"ל כי בשעת פטירת ריב"ז א"ל תלמידיו: ברכנו, א"ל: יה"ר שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו: רבינו, עד כאן ולא יותר? אמר להם: הלוא, תדעו, שהרי אדם עובר עבירה בסתר ואומר: הלואי לא יראני האדם.

מדברי בעל 'אמרות טהורות' נראה, שעיקר התועלת של הכושה הוא במה שהיא תגרום לו להתחרט על שעשה, וממילא לא ישוב עוד לחטוא. נראה שהמוקד בדבריו אינו תיקון העבר אלא המבט לעתיד¹³.

הרב סולובייצ'יק אומר (מובא בספר 'על התשובה' עמ' 53 - 46) שבארבעת המילים הללו של הרמב"ם טמונים שלושה רעיונות. נבקש לעסוק בקצרה בשנים מהם.

ראשית, אומר הרב סולובייצ'יק שיש כאן סוג של תפילה. נוסח הוידיי המקובל מתחיל במילים "אנא תבוא לפניך תפילתנו ואל תתעלם מתחינתנו", גם הכהן הגדול מתודה: "אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי... אנא ה' חטאו עוו פשעו..." מהי משמעות הפתיחה הזו? כיצד מתקשרת המילה 'אנא' למילה 'חטאתי'? מכאן למדים שיש בוידוי תפילה לריבוננו של עולם! הבקשה מריבוננו של עולם היא: אנא קבל את תשובתי... הוידיי, כפי שאמרנו, אינו סתם חשבון נפש שאדם עושה בינו לבין עצמו. הוא פונה בוידוי לריבוננו של עולם. תשובתו היא לפני ה'! השב מכיר בכך שמי שיכול לקבל את תשובתו ולתת משמעות לוידוי שלו, משמעות כזאת שתתקן ותטהר

¹² ר' נחמן העיד על עצמו: 'שהיה מתביש מהשם יתברך והיה מרגיש ממש הכושה על פניו. והיה מרגיש כמו מי שמתביש מחברו מאוד, כי היה מרגיש שמתחילין מראה פניו להשתנות לכמה גונין, כדרך המתבישין ממש בלי שום שינוי... (שיחות הר"ן קסח). ועי' גם בנתיבות שלום במאמרי יום הכפורים במאמר השמיני - 'בשתי ונכלמתי להרים אליך פני אליך'.

¹³ עי' גם בדבריו בפרק ה, שם. בפרק זה הוא מדגיש כי החלק המרכזי בתהליך התשובה הוא הקבלה לעתיד. (בעניין המוקד שבתהליך התשובה ראה את דברי הרב שג"ר זצ"ל 'שובי נפשי' עמ' 38 ועמ' 44).

אותו - הוא רק ריבונו של עולם. יש תשובה שמתקבלת, ויש תשובה שחלילה אינה מתקבלת, והאדם מתחנן לקב"ה שאכן יקבל את תשובתו.

הגרי"ד מדייק עוד בנוסח הוידוי: "חטאנו לפניך" ולא "חטאנו לך", "חטאתי לך" פירושו - גרמתי לך חסר כלשהו. 'חטאתי לפניך' - משמעותו, שהחטא היה לפניך ריבונו של עולם. אפשר לומר שמה שחטאתי - פספסתי - הוא את ה"לפניך"! אני מבקש לתקן כעת את תחושת ה"לפניך"!

שמחת הוידוי

לעיתים, התחושה היא שהוידוי הוא מעייק ומדכא¹⁴. כלל וכלל לא נעים להתעסק בפגמים שלנו. לאדם יש (ובצדק) נטיה טבעית לברוח מהמקום הזה של חיפוש חסרונות. אכן, כשמעמיקים להתבונן אפשר להגיע על ידי הוידוי דווקא לשמחה גדולה. ראשית, כפי שאמרנו וידוי העוונות בא כקומה שנייה על גבי האמון של האדם בעצמו. צריך להבין שגם וידוי העוונות לא נועד כדי להחליש אותנו אלא כדי לקרב אותנו לריבונו של עולם - להעמיד אותנו לפניו ית', במובנים השונים שהזכרנו.

בתנא דבי אליהו (פרשה א) אנו פוגשים מבט מיוחד במינו ביחס לעבודת הוידוי:

...יום הכפורים לישראל, שהוא שמחה גדולה לפני מי שאמר והיה העולם, שנתנו באהבה רבה לישראל. משלו משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם, שהיו עבדיו ובני ביתו מוציאים את הזבלים ומשליכים אותם כנגד פתח של מלך, וכשהמלך יוצא ורואה הזבלים הוא שמח שמחה גדולה...

על ידי הוידוי האדם מנקה את עצמו ואת עולמו של הקב"ה בכלל ולכן יש כאן שמחה גדולה לפניו יתברך וגם עבורנו!

אפשר להוסיף ולומר: לפני מי מונה אדם את פגמיו? האדם פורט את חסרונותיו רק בפני מי שהוא בוטח בו. אדם לא יספר את מגרעותיו למי שהכירו זה עתה או למי שהוא חושש שיעביר את הדברים הלאה... למשל, אדם מספר על חסרונותיו לאשתו, והיא גם מכירה בהם אם הוא אינו מספר, בשל הקרבה הגדולה שביניהם... הוידוי

¹⁴ באמת, יש בוידוי גם צד כזה שגורם חולשה לאדם. הרב זצ"ל אומר שימי הסוכות שבאים לאחר יום הכפורים מחזקים את רצונו הטוב של האדם, שנחלש בעקבות התשובה וכל ההליכות המעשיות שלה (אורות התשובה ט', י).

הוא ביטוי לאינטימיות, הוא ביטוי לקשר ולאהבה! אנחנו מעיזים לעמוד לפני רבנו של עולם ולומר: חטאנו, עוינו, פשענו, כי 'אנחנו רעייתך ואתה דודנו' (מתוך תפילת יום הכפורים). יש בינינו אהבה גדולה ואמון גדול וכביטוי לאלו אנו מרשים לעצמינו לפרוט את חסרונותינו - דווקא לפניך. הוידוי מבטא את האהבה שבינינו וגם מזכך אותה על ידי 'ניקוי הזבלים'. יום הוידויים הגדול - יום הכפורים הוא אחד משני הימים הטובים הגדולים ביותר בעם ישראל (שלהי תענית). יום הכפורים הוא היום בו נמחל לישראל עוון העגל, ובו זכינו מחדש ללוחות הברית. זהו יום שבו אנו מעמידים מחדש את היחס בינינו לבין ה' כיחס של רעיה לדודה האהוב, ומשום כך זהו יום של שמחה ואף של מחולות.

נחתום בתפילה לרוצה בתשובה: יהי רצון מלפניך שנוכה לשוב לפניך בתשובה שלמה ובשמחה גדולה!